

GRIAUSTINIO DIEVAS PERKŪNAS

NIJOLĖ LAURINKIENĖ

Perkūnas, griaustinio dievas, lietuvių mitologijoje yra vienas ryškiausių mitinių personažų. Šio dievo prigimtį nemaža dalimi atskleidžia jo išvaizda, būdo bruožai, viešpatavimo sritis, atributai. Straipsnyje siekiama išryškinti Perkūno bruožus minėtais aspektais. Bendriausi griaustinio dievo ypatumai buvo paliesti daugelio lietuvių tautosakos ir mitologijos tyrinėtojų: J. Basanavičiaus, J. Balio, A. J. Greimo, M. Gimbutienės, N. Vėliaus¹. Tačiau nuodugnai tai nebuvo analizuota. Čia siekiama dar kartą įsigilinti į Perkūno vaizdinį ir atkurti jo pavidalą, aptarti pobūdį, remiantis ne tik tautosakos, bet ir kalbos, istorijos duomenimis.

Lietuvių tautosakoje Perkūnas vaizduojamas kaip žmogaus pavidalą turintis dievas. Priešingai Aukščiausiam Dievui, kuris yra abstraktus, pasyvus, nutolęs nuo žmonių, tai yra *Deus Otiosus*, Perkūnas – konkretus ir veiklus, aktyvus dievas, ne tik stebintis žmonių gyvenimą, bet ir pats jame dalyvaujantis.

Sakmėse nusakoma, kaip atrodo šis dievas, kokie jo būdo bruožai. Apibūdinant Perkūno amžių, dažniausiai teigiama, kad jis jau senyvas, tačiau dar stiprus ir galingas vyras: „Apsidairęs, pamatė dabar jisai nekuri senuką, jau prisiartinantį ir tariantį: „o tai tu veik' nušovei!“ – „Na je, aš jį nušovau“ – atsake medinčius. „Ale kam tu tai darei! – sakė senukas – aš jį septynes miles atvijau, o jam nieko nedarau; daugiau teip nedaryk, – į žmogų neturi šaut'... Štai aš tau paraka duosu, nuo to tu, tik porą grudelių įdėjęs, kožną kart' pataikysi, ale į žmogų, minau, ne šauk!“ Tas senuks buvęs perkunas“ (BsLP 2, Nr. 7, p. 57–58). „Perkūnas esąs didelis, stiprus senis su ruda barzda“ (LTR 832/28/). „No ta čėsa nebeduod senelis Perkūns žmonim tos muškietos“ (LTR 3020/2/). „Žmonės Perkūną įsivaizduoja pagyvenusio amžiaus vyru“ (LTR 832/27/). Tad nėra abejonių, kad būdingas Perkūno vaizdinys – kaip seno ar pusamžio vyro. Tačiau pasitaiko ir tokių sakmių, kuriose išryškėja, kad Perkūnas – jaunikaitis: „Tuoju susitinka koki tai jaunuolį [Perkūną – N. L.]. Ir tas jaunuolis sako jam: „Ot, – sako, – aš jau moj septyni metai, kai jį vaikiaus ir negalėjau susivyt, reiškia, užmušt jo“ (LTR 4310/100/). „Jaunikaitis gi kad pradėjo žmogeliui dėkoti:

„Dėkui, dėkui tau, kad tu mane išvadavai. Aš su tuo velniu, kuris buvo įlindęs į ežerą, mučijaus net trejus metus“. Žmogelis suprato, kad tas jaunikaitis tai buvo Perkūnas“ (LTR 3197/35/; žr. taip pat LTR 724/4/; LTR 832/31/).

Galimybę griautinio dievui pasirodyti įvairaus amžiaus žmogumi pavirtina ir germanų mitologija. Paprastai Toras apibūdinamas kaip brandaus amžiaus vyras. Tačiau viename Snorrio Eddos epizodų pasakojama, kad Toras keliauja po Midgardą įgijęs jaunuolio pavidalą².

Bene pagrindinis požymis, iš kurio sprendžiama apie Perkūno amžių, yra jo barzda. Tautosakoje paprastai Perkūnas vaizduojamas su ruda barzda. „Aina sau tas medintius tolyn, susitinka su kitu dailum augalotu viru, su ruda barzda, taipogi medintium. – Atiu tau labai žamai, sako rudbarzdis – o tai bo Pėrkunas, kad tu man tan velnėpalaikin užšovei!“ (BsFM, p. 181). „Jis, nuvėjęs toliau in girią, patiko tokį virą didelį su ruda barzda; sako: „tai dėkui tau, ką tu mano nevidoną užšovei; aš jį visą vasarą negalėjau iš po to akmens iškrapštytie; už tą geradėjistę aš tau duosu šruotų ir parako, kad tau užteks, iki tu gyvas busi ir tau joks šuvis nenuveis tuščiom, tikėk manim, kaip aš perkuns asiu“ (BsLPY 4, 86). „Neužilgo žmogelis mato, ateina su muškieta ant pėties rudbarzdis viras medžodamas. Vokiētuk's pamatens medintiun tik šmikšt' ir pasislėpė in išpuvusin vidurije medin... Po valandėlei žmogus girdi, tik nutarškė – nutarškė, nūdardėjo – trinkt, trinkt! – ir medis in smulkius šipulėlius išlakstė, tik smala pasiliėjo!“ (BsFM, p. 181).

Rudabarzdis yra ir germanų Toras: *der Rotbärtige* – taip jis apibūdinamas šiaurės germanų sakmėse. J. de Vriesas, primindamas būdingą aiškiniimą, kad ruda Toro barzda simbolizuoja žaibą, taip pat nurodo, kad tai yra charakteringas šiaurės germanų žmogaus bruožas³.

Lietuvių tikėjimuose užsimenama ir apie žilą griausmavaldžio barzdą: „Žmonės Perkūną vaizduojasi senį su žila barzda, važiuojantį ugnies vežime“ (LTR 832/35/). „Perkūną žmonės įsivaizduoja galingą dievaitį su didele žila barzda ir apsivilkusį ugniniais rūbais“ (LTR 832/20/).

Griautinio dievo barzda – vienas pastoviųjų, vyraujančių jo ypatumų ne tik lietuvių, bet ir kitose mitologijose. Barzdą turi senovės indų Indra (RV X 2 3, 1). Lavrentijaus metraštis liudija slavų Perūną buvus su aukso ūsais: оуць златъ (Лавр. лет. 79). Lietuvių priežodžiuose (skirtingai nei sakmėse) taip pat kaip tik pabrėžiami Perkūno ūsai. Kai javai blogi, sakoma: „Užderėjo kaip Perkūno ūsai“ (LTR 761/4/). „Išsiskleidę lyg Perkūno ūsai“ (LMD III 225/126/; žr. taip pat LTR 75/2215/; LTR 616/62/; LTR 807/1522/88/). Vadinasi, lietuvių Perkūnas galėjo turėti ne tik barzdą, bet ir ūsus.

Sakmėse nuolat pabrėžiama, kad Perkūnas – aukšto ūgio vyras: „Ne-poilgam patinka vartas aukštą vyrą barzdotą ir su muškieta. Sako: „Dėkuj tau, prieteliau, ka tu užmušei tą bjaurybę. Aš jau ji varinėjuosi 23 metai ir negalėjau užmuštie... Užtai aš tau dovanosu savo muškieta, kad tu galėsi šaudyt ir šaudyt, pakol tu būsi gyvas, o užprovyt niekad nereiks. Padėkavo-jo vartas jam už jo tokią dovaną (o anas tai buvęs Perkūnas) ir šaudė iki pabaigos dienų savo“ (LMD I 133/1/). „Bestovėdamas po medžiu pamatė ateinant didelį vyrą, ant pečių strielbą užsikabinusį. Jis pamislija, kad tai strielčius. Tas vyras prieja prie jo ir klaus: „Į ką tu čia šovei?“ – „Šoviau, sako, – į katiną, ale potam radau vietoj katino, begulęs nediegulis.“ – „Tai

dėkui tau, kad tu jį nušovei... Ką tu, bešaudamas jį, supūstijai paraką, aš tau atiduosiu." Ir padave jam žiupsnį parako. Strielčius palika bestovias ir bemislijas, kas tai būtų par žmogus tas jo geradiejus. Patam dažinoja, kad tai buvo Perkuns" (LMD I 144/34/). „Priėjęs tas medinčius didysis prie šito, sako: „dėkui, tau, brolau, kad tu nušovei tą velnikštį; jau cielą vasarą, kaip aš jį vaikau ir niekaip negaliu nušaut par tą akmeną. Atsisveikindamas didysis medinčius davė šitam ragelį parako ir keletą kulku ir pasakė: „to parako ir kulku užteks tavo amžiui, ir nė vienas šuvis neis pro šalį, kaip aš Perkun's esu“ (BsLP 2 9). Kai kuriose sakmėse Perkūnas vaizduojamas netgi kaip milžinas (LTR 758/1, 2/). Galbūt šis aukštaūgis dievas savo prigimtimi siejasi su mūsų padavimų milžiniais – landšafto kūrėjais. Milžinai, kaip ir Perkūnas, turi ryšį su kalnais; jų, kaip ir griaustinio dievo įrankis – kirvis. Kai kuriose mitologijose žinomas dievo – milžino vaizdinys. Milžiniško dydžio yra senovės indų Puruša, pirmasis žmogus, iš kurio atsirado pasaulio elementai. Vėliau jis laikytas dievu. Skandinavų Ymiras – pirmasis milžinas, taip pat pirmasis žmogus, iš kurio kūno dalių sukuriamas pasaulis. Germanų mitologijoje, kaip liudija Senoji Edda (Vǫluspá), milžinai gyveno dar prieš dievus. Manoma, kad jie ir buvę ankstesni germanų dievai. Galbūt Perkūnas siejasi su minėtose tradicijose išlikusiu dievo – milžino vaizdiniu.

Perkūnas – smarkus, tai yra energingas, kupinas jėgų dievas. Priežodžiuose apie jį sakoma: „Smarkus kaip perkūnas“ (LTR 293/713/62/), „Smarkus kaip Perkūnas“ (LMD I 677/99/), „Dūksta kai perkūnas“ (LKŽ 9, p. 833), „Šauna kei Perkūnas“ (LMD I 677/141/). Perkūno smarkumą rodo tai, kad jis, sėdėdamas ratuose, greitai lekia ir pliaukši botagu: „Perkūnas važiuoja su ratais per dangų, turi ilgą botagą; kuomet botagu pliaukšteli, tai žaibuoja“ (LTR 1001/465/). „Jis visada sėdi geležiniuose ratuose ir važinėja per geležinius tiltus. Greitai lekia tais tiltais ir iš po ratų lekia ugnys“ (LTR 284/550/).

Su Perkūno energingumu, dinamiškumu siejasi toks jo būdo bruožas kaip piktumas. Perkūno piktumas išryškintas priežodžiuose, tikėjimuose: „Piktas kaip perkūnas tamsiąją naktį“ (LTR 1618/235/). „Perkūnas yra labai piktas. Perkūno amatas – gaudyti ir mūcyti po svieta velnią“ (LTR 1415/177/). „Graudant tėvai mažiems vaikams sako: „Klausyk, dievulis važinėja“ arba: „Diewas barasi“, arba „vėšas tėvulis graudža“ (BsFM, p. 178). Be abejo, griausmas, perkūnija primena audros metu supykusio dievo barimąsi. Perkūno barimasis yra ne šiaip sau rūstumas. Jo pyktis nukreiptas prieš velnią: „Kiti sako, Pėrkunas asans baisaus veido viras; jis kai supyks ant ko – o labjause ant velniun – tai kaip prades padangėsa akmenys leistiė, vis viėnan palei kitan, tai net žarijos ritasi, kaip akmen's susitrenkia“ (BsFM, p. 178).

Perkūno išvaizdoje dažnai akcentuojama su ugnimi susijusi šio dievo prigimtis. Dviejose Žemaitijoje (Kretingos aps.) užrašytose sakmėse Perkūnas vaizduojamas kaip ugninis milžinas (LTR 758/1, 2/). Pasak vienos sakmių, toksai ugninis milžinas pasirodo po to, kai ūkininkas sidabrine kulka nušauna ant akmens prieš Perkūną besivaipusį katiną: „Perkūnui bildant, kai juodasis katinas pasirodė ant akmenimi ir pradėjo prieš Perkūną vaipytis, ūkininkas, prislinkęs palei dirvos ežia, kad jo katinas nepamatytų, ir jį nušovęs, o juodasis katinas galvatrūkčiais nušautas nuo akmens nugriuvęs. Tuo pat laiku Perkūnas trenkęs į tą akmens vietą, kur katinas tupėjo. Po to Perkūnas ugningo milžino lyg stulpo pavidalo, ugnies rūbais, abejose ran-

kose laikydamas po dvi dideles ilgas strėlas, medžiotojui pasirodė ir rodydamas sakė: „Šitokių vylyčių daug išlaidžiau, bet nieko biesui negalėjau padaryti. Ačiū tau, kad tu man padėjai išsivaduoti iš to vargo“ (LTR 758/2/). Kartais pasakojama apie Perkūną, kad ant jo galvos deganti ugnis: „Perkūnas yra senelis su barzda. Ant jo galvos dega ugnis – žaibai“ (LTR 832/38/). Daugelyje tikėjimų Perkūnas parodomas kaip turintis ugninius atributus: „Perkūną žmonės įsivaizduoja Dievu, kuris apsirengęs ugniniais rūbais“ (LTR 832/29/). „Žmonės Perkūną įsivaizduoja, kad jis esąs vyras su raudonu apsiaustu ir ugniniu kalaviju rankoje, kada jis kalaviju sušvytruoja, tada žaibuoją“ (LTR 832/10/; žr. taip pat LTR 832/5/). „Žmonės, pamatę žaibus, sako, jog tai Perkūnas mėto ugnines vilyčias...“ (LTR 832/135/). „Žmonės Perkūną įsivaizduoja senį su ilga barzda ugniniais ratais“ (LTR 832/18/). B. Buracho teigimu, žemaičiai kartais įsivaizduoja Perkūną kaip raitelį, sėdintį ant ugninio žirgo (BrčNR, p. 474). Ugninis Perkūnas ar ugnies elementas jo išvaizdoje, atributuose asocijuojasi su žaibu, kurį laido šis dievas.

Apžvelgus Perkūno išvaizdą ir būdo bruožus, galima padaryti išvadą, kad šio dievo išorėje ir charakteryje labiausiai išryškunami jo kaip gamtos dievo, kaip įsameninto gamtos reiškinių ypatumai. Žaibą primena jo ugniniai atributai (ar ugninis pavidalas), griaustinį – šio dievo rūstumas ir pyktis. Perkūno smarkumas, veržlumas ir dinamiškumas asocijuojasi su viesulu, su perkūnijos stichija. Taigi Perkūnas pagrįstai iki šiol tebelaikomas griaustinio, žaibo ir iš viso audros dievu. Šis personažas – tai personifikuota audra, ją išreiškianti mitinė būtybė, įgijusi aukštą – dievo statusą. Pažymėtina dar tai, kad Perkūno charakteris išreiškia būdinguosius pačių indoeuropiečių bruožus – vyriškąjį, ekspansyvų pradą. Šiuo požiūriu Perkūnas yra tipiškas indoeuropiečių dievas.

Aiškinantis Perkūno kaip dievo pobūdį, svarbi jo buvimo vieta, jo veikimo plotmė, iš kurios galima spręsti apie mitinio personažo priklausymą vienai ar kitai mitinio pasaulio sferai. Dievybės prigimtį nemažai lemia jos viešpatavimo sritis: dangiškoji, chtoniškoji ar kuri kita.

Iš tikėjimų ryškėja samprata, kad griaustinio dievas yra kažkur viršuje, tai yra ten, iš kur perkūnijos metu atsklinda griaustinio grumėjimas. Tikėjimuose dažniausiai teigiama, kad Perkūnas yra danguje. Tačiau ir dangus, matyt, suvoktas kaip nevienalytis. Vienur aiškinama, kad Perkūnas gyvena debesyse, kitur – kad jis perkūnijos metu yra padebesiuose ar padangėse: „Dabar Perkūnas gyvena debesyse“ (LTR 739/106/). „Kai jis [Perkūnas – *N. L.*] važiuojąs per debesis, o debesis dangaus gyventojams – didžiuliai kalnai, ir kai jis važiuojąs per tuos kalnus, tai kyla didžiulis trenksmas, o ugnys, kurios trykšta iš arklių kanopų, yra vadinamos žaibais“ (LTR 832/98/). „Kai kurie seni žmonės tvirtina, jog Perkūnas visados gyvenąs padebesiuose“ (BrčNR, p. 474). „Įsivaizduoja jį [Perkūną – *N. L.*] važinėjantį padebesiais greitais ugniniais ratais su kūju rankoje“ (LTR 832/12/). „Čia, kai perkūnas griauna, žaibuoja ir lietus lyja, yra sakoma, jog tai Dievalis padebesiais vežioja vandens kubilą“ (BrčNR, p. 474). „Žmonės įsivaizduoja, kad Perkūnas yra piktas vyras, kuris, turėdamas rankoje botagą, važinėja po orą – padangėms“ (LTR 828/1/).

Dangus – bendresnė sąvoka, apimanti tiek debesis, tiek padebesius, tiek padanges. Padebesiai ir padangės tikriausiai reiškė žemutinius atmosferos

ros sluoksnius. O juk juose ir kaupiasi perkūnija. Visiškai natūralu, kad čia dažniausiai lokalizuojamas Perkūnas.

Nors Perkūnas laikomas dievu, kuris paprastai reiškiasi danguje, tačiau kai kuriose sakmėse jis vaizduojamas besilankantis žemėje tarp žmonių (LPK 3452). Į žemę Perkūną priverčia nusileisti velnio medžioklė. Atkeliavęs iš dangaus į žemę, Perkūnas įgyja galimybę susisiekti ne tik su požemio būtybe – velniu, bet ir su žmonėmis.

Taigi Perkūnas – mobilus dievas. Tačiau, nors jis kartais atkeliauja į žemę, pagrindinė jo buvimo vieta – dangus, padangės, padebesiai. Dėl to jis ir laikytinas dangaus, o tiksliau – atmosferos dievu. Tai, kad šis dievas palaikė glaudžius ryšius su žeme ir žmonėmis, nemaža dalimi lėmė jo aktualumą bei populiarumą.

Kaip minėta, Perkūną taip pat charakterizuoja tam tikri jo atributai. Perkūno atributai – tai tie objektai, su kuriais jis glaudžiai siejasi jį supančioje erdveje, tie daiktai, kuriais šis dievas disponuoja kaip transporto priemonėmis, kaip ginklais. Čia taip pat bus apžvelgti gyvūnai ir augalai, pavadinti Perkūno vardu ir įprasminti mitologiniu požiūriu.

Perkūnas galėjo turėti ryšį su kalnu. Tikėjimuose, priešodžiuose teigiama, kad audros metu Perkūnas važinėja kalnais ar šiaip ką nors veikia ant kalno: „Žmonės Perkūną įsivaizduoja seniu su balta barzda, važinėjantį per akmeninius kalnus taip smarkiai, kad net ugnį skelia raudonuose ratuose, pakinkytuose dviem arkliais“ (LTR 739/4/). „Kaip perkūnas į pakalnę nudardėjo“ (LKŽ 1, p. 281). Taigi įsivaizduota, kad ant kalno Perkūnas gali važinėti ratais ar tiesiog dardėti į pakalnę, šitokiu būdu sukeldamas griausmą.

Ant kalno būdavo atliekamos kai kurios Perkūnui skirtos apeigos. J. Melecijus rašo, kad Žemaitijoje, prie Nevėžio upės, yra kalnas, kurio viršūnėje kitados vaidila saugojo amžinąją ugnį paties Perkūno garbei, o prietaringa tauta iki šiol tiki jį valdant griaustinį ir audras: „Apud Samogitas est mons ad fluuium Neuuassam situs, in cuius uertice olim *p e r p e t u s i g n i s* a sacerdote conseruabatur in honorem ipsius *P a r g n i*, qui tonitruum et tempestatum potens a supersticiosa gente adhuc creditur“⁴. Perkūno sąsaja su kalva patvirtinama D. Fabricijaus (XVII a.) Livonijos istorijoje: „Observant quoque hanc consuetudinem in hodiernum usque diem, quando magna est siccitas terrae, in defectu pluviae, solent in collibus inter densissimas sylvas tonitrua adorara, eique immolare juvencam nigram, hircum nigrum et gallum nigrum; quibus mactatis ritu suo conveniunt plurimi ex vicinia, ibidem convivantes et potitantes, invocando *P e r c u n u m*, i.e. deum tonitru, omnium primo infundentes eraterem cerevisiae, quem ter circumferentes circa ignem ibidem excitatum, postremo effundunt in ignem orantes *P e r c u n u m* ut pluvias fundat et imbres“⁵. (Ligi šiol tebesilaiko ir tokio papročio: kada, trūkstant lietaus, žemė yra labai išdžiūvusi, ant kalvelių miško tankmėje garbina griaustinį ir jam aukoja telyčaitę, juodą ožį ir juodą vištą; juos papjovę, pagal savo paprotį, susirenka visi kaimynai ir kartu valgydami šaukiasi Perkūno, tai yra griausmo dievo, visų pirma įpildami jam kaušą alaus, kurį apnešę tris kartus aplink ugnį ir ją palaistę, pagaliau į ją išpila, maldaudami Perkūną, kad siųstų lietų ir vandenį [vertė E. Ulčinaitė])⁶.

Kaip matome, tiek lietuvių, tiek latvių griaustinio dievui skirti ritualai galėjo būti atliekami ant kalnų, kalvelių. Tad apeigų sferoje Perkūno ryšys su kalnu neabejotinas.

Kad kalnas siejasi su Perkūnu, patvirtina lietuvių toponimikos duomenys. Lietuvoje žinoma Perkūno vardu pavadintų kalnų, kalnelių, kalvų. Abėcėlinėje lietuvių vietovardžių iš gyvosios kalbos kartotekoje, esančiojeje Lietuvių kalbos instituto vardyno skyriuje, jų užregistruota 20. Tai: *Perkūnas, Perkūniškė, Perkūnakmenis, Perkūneglis*; visa eilė *Perkūnkalnių*, keletas *Perkūno kalnų* ir kt. Šitokie vietovardžiai paplitę visuose etnografiniuose Lietuvos regionuose, bet daugiausia jų aptikta Žemaitijoje ir Dzūkijoje.

B. Buračas taip apibūdina du jam žinomus Perkūnkalnius: „Nors Perkūnos garbinti niekas nebeina į senovėj jam pašvęstas vietas, tačiau jos ir po šiai dienai tebėra dar visai neišnaikintos. Štai vienas didelis piliakalnis ties Luponių kaimu, Gruzdzių vls. vadinamas Perkūnkalniu, kitas Perkūnkalnis, su dideliu akmeniu viršukalnyje, yra ties Jurgoniškių kaimu, Šaukėnų vls.“ B. Buračo teigimu, Perkūno vardu pavadintų kalnų kadaise galėjo būti daugiau: dauguma jų krikščionybės laikais buvo perkrikštyti Velniokalais ir kitokiais (BrčNR, p. 474).

Rytų, taip pat vakarų bei pietų slavai turi kalnelių bei kalnų vardų, kilusių iš dievo vardo Perun. Manoma, kad vietovė Perynė netoli Novgorodo, kur IX–X a. šventovėje (sugriauta X a. pabaigoje) stovėjo Peruno stabas, buvo ant kalvos⁷. Peruno vardu pavadintų kalnų ypač gausi pietų slavų teritorija – Istrija. Čia kalnas tiesiog būdavo pavadinamas Peruno vardu (Perun, 881 m. aukščio kalnas) arba įvardijamas dviem žodžiais: „Peruno kalnas“, „Peruno aukštuma“⁸. Nemaža griaustinio dievo Toro vardu pavadintų kalnų yra šiaurės germanų kraštuose: Jutlandijoje būdingi – *Thorsbjerg* arba *Tasbjerg*, Švedijoje – *Torsberg*⁹.

Kalnas – vienas iš universaliųjų mito semantinių elementų. Su juo siejasi ne tik griaustinio dievas, bet ir jo priešininkas. Ant kalno gali įvykti jų dvikova. Rigvedoje pasakojama, kad Indra užmušė drakoną, kuris buvo ant kalno: „áhann áhim párvate síšriyánám“ (RV I 32, 2). Baltarusių tautosakoje taip pat užfiksuotas motyvas, kad griaustinio dievas Piarunas ant kalno įveikia savo priešą velnią: „Дык тут на этой горе пярун чорта – забив“¹⁰. Vienoje lietuvių sakmių apie Perkūną, kuris medžioja velnią (BILPK 3452), apibūdinant veiksmo aplinkybes, teigiama, kad miško sargas, priėjęs kalnelį, pamato iš lapės urvo išlendantį velniuką, kuriam kraipantis pradeda griausti: „Kad sykį vartas vaikščiodams po girią, o tenai ira vienas kalnelis smiltinis, vadinamas Lapinkalniu, jame gyvena daug lapių, ir an to kalno vienu lapiu volu ir šiandien yra. Atėjo tas vartas pas tą Lapinkalnį, žiūri – velniuks išlindo iš volos, atsistojos kraiposi šoka ir vis subinę rodo kažin kam, ale tuo pakilo debesis, pradėjo perkūns trenktie“ (LMD I 133/1/).

Toliau pasakojama, kad miško sargas nušauna velniuką. Vadinas, čia su Perkūno priešu susidorojama ant kalno. Kad velnias gali sietis su kalnu, rodo ir kiti tautosakos duomenys. Pasakoje apie pavogtas karalaites (AT 301 B) velnias vaizduojamas gyvenantis požemyje, į kurį nusigaunama pro kalne esantį urvą (LTR 829/171/; LTR 1926/394/). Sakmėje „Velniukai su statinaitėmis“ (BILPK 3440) velniukai parodyti kaip trys vaikai su nosimis be skylių, išlendantys iš Šatrijos kalno (LTR 1926/394/). Padavime apie

Čičinską (KbPK 107 A) pasakojama, kaip vienas žmogus, įlindęs į kalne esantį urvą, pamatė viduje velniukus (LMD I 171/1/). Per kalne esantį urvą velniai, matyt, pasiekdavo žemutinį – požemio pasaulį. Taigi kalnas turi ryšį su abiem opoziciniais mito personažais – ne tik su Perkūnu, bet ir su velniu.

Kitas būdingas Perkūno erdvės atributas – ąžuolas. Tai liudija istoriniai šaltiniai, kalbinė medžiaga, tautosaka.

M. Pretorijus teigia, kad ąžuolas priklauso Perkūnui ir dievas nubausiąs, jei jį paliesi: „Die Eiche... gehöret dem Perkunas; Gott wird dich strafen, so du sie anrührest“¹¹.

Glaudų Perkūno ryšį su ąžuolais patvirtina S. Rostowskis: „Antiquae colonis superstitiones: Jupiter ille fulmineus, vulgo Perkunas; querqus annosae, Szermuksznis sive Sorbus; alibi Akmo, saxum grandius“¹². (Ligi šiol kaimiečių tebėra garbinami: griausmasvaidys Jupiteris, arba Perkūnas, seni ąžuolai, šermukšnis, kitur akmuo, didelė uola [vertė E. Ulčinaitė]). „Excussae hoc anno curiose omnes interiores hostis litebrae, deprehensa multis locis, si mores et religiones homine indignas spectes, rusticorum feritas, exsectae Perkuno, Jovi illi lituanico, devotae querqus...“¹³. (Šiais metais buvo stropiai išnaikintos slapčiausios prieš buveinės, daugelyje vietų atskleistas kaimiečių laukiniškumas, susijęs su netinkamais žmogui papročiais ir tikėjimais, iškirsti Perkūnui, šitam lietuviškajam Jupiteriui, pašvęsti ąžuolai... [vertė E. Ulčinaitė])¹⁴.

Ąžuolus, kaip valstiečių garbinamą objektą, S. Rostowskis pamini greta Perkūno, „griausmasvaidžio dievo“, kurį šis istorikas laiko romėnų Jupiterio atitikmeniu. Antrojeje ištraukoje Perkūnas su ąžuolais dar aiškiau siejamas: ąžuolai čia apibūdinami kaip Perkūnui pašvęsti medžiai.

Matyt, ir vėlesniais laikais ąžuolas galėjo būti laikomas Perkūno medžiu. Lietuvoje dar šiame šimtmetyje buvo žinoma Perkūno vardu pavadintų ąžuolų. „Kupiškio apylinkėje, Kupiškio valsčiuje, Bėdos ganyklose yra likęs didelio ąžuolo kamienas su išpuvusiu viduriu, kuris yra vadinamas „Perkūno ąžuolas“ (LTR 757/129/). Plungės miesto dvaro parke buvęs taip pat *Perkūno ąžuolas*. Pasvalio rajone, Vytartų kaime – *Perkūno ąžuolas*. Žemaitijoje užfiksuoti 2 miškų vardai – *Perkūniškės*, Vievio apylinkėse – miškas *Perkūnkiemis* (VK).

Slavų tradicinėje kultūroje ąžuolas taip pat buvo siejamas su griaustinio dievu. Ypač akivaizdžiai tai atskleista baltarusių tautosakoje: Peruno kova su priešininku gali vykti prie ąžuolo; griaustinio dievas sudaužo ąžuolą, po kuriuo slepiasi jo priešas¹⁵. Užkalbėjimuose aptinkamas ant ąžuolų esančių gyvačių, kurios pažeidžiamos audros debesio, motyvas¹⁶.

Ąžuolas buvo laikomas griaustinio dievo medžiu ir germanų. Dubline buvusi Torui skirta giraitė¹⁷. Geismare garbinamas vienas Donaro ąžuolas¹⁸.

Aptariant Perkūno ryšį su ąžuolu, reikėtų vėl sugrįžti prie S. Grunau aprašyto ąžuolo su trimis dievų atvaizdais, kurių vienas buvo Perkūno. Každėl būtent ąžuolas tampa svarbiausių prūsų dievų buveine ir šventovės centru, vienu pagrindinių jos objektų. Pasigilinus į ąžuolo reikšmę bei vaidmenį lietuvių religijoje, toks ąžuolo išskyrimas ir sutelkimas jame šventenybių atrodytų natūralus bei įtikėtinus.

Kaip žinoma, daugelyje istorinių šaltinių užsimenama apie pagarbą tam tikriems medžiams bei iš viso miškams ar giraitėms, kurie buvo laikomi šventais.

D. Fabricijus, apbūdindamas Livonijos gyventojų religiją ir papročius, teigia, kad kai kurie to krašto žmonės garbina augalotus ažuolus ir kitus vešlius bei didelius medžius, kiti garbina giraites, kurias aplink kaimus ir namus augina ir kurias mano esant tokias šventas, kad šakelės jose nulaužti neleidžia: tiki, kad blogai baigsis tam, kuris tokį šventvagišką darbą padarys¹⁹. M. Pretorijus rašo, kad Ragainės apylinkėse vienas ažuolas buvo laikomas šventu. Vietiniai gyventojai buvo įsitikinę, kad kas pažeis tą ažuolą, susilauks nelaimės²⁰. Be to, anot M. Pretorijaus, Žemaitijos pusėje buvo ažuolas, prie kurio žmonės atlikdavo tam tikras apeigas. Netoli ažuolo gulėjęs didelis akmuo. Čia taip pat stovėjo iškelta aukšta kartis – mažiausiai 8 sieksnių, ant kurios buvo ištemptas ožio kailis. Virš to kailio buvo pritaisytas didelis įvairiausių javų ir žolių kuokštas²¹. M. Pretorijus pasakoja, kad čia atėjęs senas vyras (kurį jis pavadino vaidilučiu – *Weydulut*) meldėsi, paėmęs kaušelių į rankas. Po maldos visi susiėmė už rankų ir šoko aplink ažuolą ir aplink kartį. Atlikę šią ir kitas apeigas, visi susėdo aplink ažuolą bei akmenį ir vaidilutis pasakė kalbą apie jų kilmę, senuosius papročius, tikėjimą, paminėjo Žemyną (*Zemyna*) ir Perkūną²².

Kaip jau buvo minėta, daugelyje savo istorinio veikalo vietų apie ažuolus yra rašęs S. Rostowskis. Jis teigia Žemaitijoje buvus dievų giraites, į kurias įžengė Kražiuose įsikūrę jėzuitai²³. Šis istorikas taip pat užsimena, kad ažuolai kaip šventi lietuvių buvo garbinami²⁴.

Lietuvių mitologijos tyrinėtojų ažuolas laikomas pasaulio medžiu, kitaip tariant, tam tikru pasaulio modeliu²⁵. Tai įrodoma remiantis ne tik istorinių šaltinių, bet ir tautosakos duomenimis. Pasaulio medis kaip simbolis, vaizdinys, turi tam tikrų specifinių bruožų. Lietuvių dainose raiški tridalė medžio struktūra. Medis, paprastai jovaras, vertikaliai dalijamas į tris dalis. Kiekviena tų dalių siejama su gyvūnais ar kitais objektais, atstovaujančiais skirtingoms mitinio pasaulio zonoms. Viršūnėje būna paukščiai, medžio viduryje – bitės, prie šaknų – kanklės (LDK D 521; LTR 698/28/; LTR 443/12/; LTR 1498/99/ ir kt.). Šitokia vertikali tridalė medžio struktūra ypač būdinga rytų slavų dainoms²⁶.

Ažuolas lietuvių dainose gali būti vaizduojamas kaip medis su trimis kamienais, tai yra į tris dalis išsišakojęs medis: „O už jūruželių, / O už maruželių / Aug žalias ažuolėlis / Su trimis liemenėliais“ (JSD 1075). Be to, dainose paplitęs devyniašakio ažuolo su gegutėmis vaizdinys: „Ant aukšto kalno / Trys ažuolėliai / Po devynias šakeles. // Ant kožnos šakos / Po geguželę / Kas rytelį kukavo“ (LTR 1226/16/).

Devynios ažuolo šakos – tai 3 × 3 kombinacija. Pažymėtina, kad iš viso skaičius „trys“ archetipinio medžio struktūroje užėmė svarbią vietą: šis medis galėjo būti modeliuojamas į tris dalis horizontaliai ir vertikaliai. S. Grunau aprašytasis ažuolas taip pat yra trijų dalių, ir tai yra labai aiškiai pasakyta: „Und die eiche war gleich in 3 teil geteilet“²⁷. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad prūsų šventovės ažuolas, kaip ir gyvybės medis, žiemą vasarą žaliavo. Apie tokį mitinio augalo gyvybingumą, pasireiškiantį žaliavimu ar žydėjimu vasarą bei žiemą, kalbama ir lietuvių, pietų slavų dainose²⁸.

Tad aptariamasis ažuolas su trimis dievų atvaizdais kai kuriais savo brožais asocijuojasi su lietuvių tautosakoje užfiksuotu pasaulio medžio vaizdiniu. Kaip žinoma iš daugelio mums giminingų tradicijų, pasaulio medis galėjo figūruoti ne tik žodiniuose tekstuose, bet ir ritualuose. Todėl visiškai įtikėtina, kad pagoniškoje prūsų šventovėje ažuolas galėjo atlikti tokį svarbų vaidmenį.

Vienas dominuojančių pagoniškos kulto vietos komponentų yra aukuras. Pasak S. Grunau, prūsų ažuole stovėjusiam dievui Perkūnui dieną naktį buvo kūrenama ažuolinių malkų ugnis: „Die eine seite hilt das bilde Perku-no inne, wies oben ist gesagt wurden, und sein cleinott war, domit man stetis feuir hette von eichenem holtze tag und nacht...“²⁹ Tad ažuolas apeigose, susijusiose su griaustinio dievu, galėjo atlikti dvejopą vaidmenį. Tai – medis, kuriame įrengiama kulto vieta Perkūnui ir kitiems dievams. Kartu ažuolas buvo tasai medis, kuriuo kūrendavo Perkūnui skirtą ugnį.

M. Pretorijus, aiškindamas ažuolo sąsają su Perkūnu, teigia, kad ažuoluose yra šventos ugnies: „es stecket in dieser Eichen ein heiliges Feuer...“³⁰ Tuo tarsi konstatuojama ažuolą turėjus ypatingą – ugninę substanciją. Ažuolo pliauską, kaip pažymi M. Pretorijus, būdavo panaudojama įkuriant ugnį: ažuolines skiedras daužydavo keletą kartų su akmeniu, po to šiek tiek trindavo, kol išžiebdavo ugnis³¹. Tokia ažuolo galia įžiebtį ugnį atrodytų įtikėtina bei pagrįsta dar ir dėl to, kad ryšiu su ugnimi, tai yra žaibu, pasižymėjo ir Perkūnas. O juk ažuolas neretai laikomas žaibo ir griaustinio dievo Perkūno medžiu.

Iškyla klausimas, kodėl ažuolas taip glaudžiai siejosi su Perkūnu. Viena esminių priežasčių tikriausiai būtų ta, kad ažuolas buvo suvokiamas kaip tarpininkas tarp dievų ir žmogaus.

Ažuolo kaip tarpininko funkciją įrodo visų pirma pasakojamoji tautosaka. Kai kuriose sakmėse apie Perkūno kovą su velniu pasakojama, kad velnias pasislepia ažuolo drevėje (BsLPY 4 87; LMD I 133/152/). Kad velnias įlenda į ažuolo drevę, užsimenama ir pasakose (LTR 1921/1/). Velnias – požeminės pasaulio sferos reprezentantas ir, matyt, ažuolu jis gali nukeliauti į savo valdas. Šią prielaidą paremia tos pasakos, kuriose teigiama, kad po ažuolu yra ola, kuria pasiekiamas kitas pasaulis. Sakysim, pasakos apie herojaus kovą su slibinu (AT 300) viename variantų (LMD I 492/3a/) pasakojama, kad tasai herojus, nuėjęs prie išpurtusio storo ažuolo, po juo randa skylę į slibino rūmus. Slibinas, kaip ir velnias – požemio gyventojas, apatinės pasaulio sferos mitinė būtybė. Vadinasi, ažuolu ar po juo esančia skylė nusi-danginama į žemutinįjį pasaulį.

Ažuolą galėjus atlikti mediacinę funkciją liudija ir istoriniai šaltiniai. Anot D. Fabricijaus, iš augalotų ažuolų ir kitų didelių, vešlių medžių būdavo gaunami demonų atsakymai³². S. Rostowskis teigia, kad protėvių papročiu ažuolams būdavo meldžiamasi³³.

Plačiau ritualinį medžio vaidmenį atskleidžia M. Pretorijus. Autorius apibūdina apeigas, kurios būdavo atliekamos susisiekiant su dievu per medį: prieš tai vaidila (*Weidulis*) pasninkaudavo tris dienas ir tris naktis ir tik po to šaukdavosi savo dievo, kad jis persikeltų į medį ir teiktų pagalbą pas jį ateinantiems žmonėms³⁴. Kitoje savo veikalo vietoje M. Pretorijus aprašo, kokias ceremonijas atlikdavo krivis, besikreipiantis į dievus prie ažuolo. Iš

pradžią, stovėdamas prie medžio, krivis laukdavo ženklų, iš kurių būdavo galima spręsti, ar dievai yra nusiteikę būti klausinėjami. Jei prie ažuolo pasigirdavo murmėjimas, tai būdavo ženklas, kuriuo dievai parodydavo, kad sutinka per krivį žmonėms atsakyti³⁵. Vadinasi, prie ažuolo ir galbūt per jį vykdavo krivio dialogas su dievais. M. Pretorijus mini daugiau atvejų, kai prie medžio, nebūtinai ažuolo, žmogus meldavęsis ar tiesiog kreipdavęsis į dievą³⁶. Pasak M. Pretorijus, ypač šventais laikyti tie medžiai, kurių kamienai būdavo išsišakoję ir vėl suaugę³⁷. Jo paties sode Nybudžiuose stovėjo rumbuota kriaušė (*Rombotha Krauszis*). Jos kamienas buvo išsišakojęs ir vėl suaugęs. Autorius rašo, kad kartą jis šalia kriaušės pamatė seną vyrą, kuris atsiklaupęs meldėsi. Žmogus, paklaustas, kodėl jis po medžiu klūpojo ir meldėsi, atsakė, kad šaukęsis dievo, kad jis padėtų jo sūnaus vaikui³⁸. Taigi tikėtina, kad medžiu, kuris buvo garbinamas ir laikomas šventu, galįs nusi-leisti dievas ir išklaudyti į jį besikreipiančio žmogaus maldų.

Šie istorinių šaltinių bei anksčiau pateikti tautosakos duomenys ir teikia pagrindą kelti mintį apie ažuolo kaip tarpininko, suartinusio žmones su dievais ir kitomis pasaulio sferomis, vaidmenį. Kaip minėta, Perkūnas mitinio pasaulio sąrangos aspektu buvo laikomas dangaus bei atmosferos dievu. Tačiau jis siejosi taip pat su žeme. Čia jis persekiodavo savo priešininką velnią. Matyt, Perkūnui rūpėjo susisiekti su kitomis mitinio pasaulio sferomis. Tad ažuolas ir galėjo pasitarnauti Perkūnui kaip šių sferų ir jų reprezentantų mediatorius.

Atskirą Perkūno atributų kompleksą sudaro tam tikros transporto priemonės. Tai – ratai, traukiami arklių ar ožių. Įsivaizduota, kad jų dardėjimas ir esąs griaustinis: „Griaustinio trenksmas kyla dėl ratų dundėjimo, kuris susidaro Perkūnui važinėjant po dangų“ (LTR 832/146/). „Perkūnas yra senis su dideliais ratais, važiuojas labai akmenuotu keliu“ (LTR 739/2/). „Griaustinio trenksmas kyla iš jo ratų bildėjimo“ (LTR 832/147/). Kai kuriuose užrašymuose pažymima, kad vežimas yra dviratis (LTR 739/19/; LTR 763/4/; LTR 832/27/). Į Perkūno vežimą įkinkomi keturi balti arkliai: „Rūstus žmogus [Perkūnas – N. L.], pasikinkęs keturis baltus arklius, kuris važinėjas po dangų“ (LTR 832/37/). V. Ivanovas ir V. Toporovas keturis Perkūno arklius sieja su keturiais Perkūno pavidalais³⁹. Teoriškai tokia interpretacija išties įmanoma. Tegalima pridurti tai, kad vėlesniais laikais keletu Perkūno arklių, įkinkytų į vežimą, galbūt siekta parodyti ir pabrėžti šio dievo sugebėjimą itin greitai judėti, jo veržlumą, smarkumą, ekspansyvumą.

Gana dažnai Perkūno ratai apibūdinami kaip ugniniai: „Pėrkunas... padingėmis ant debėsiun ugnies ratais, važinėdamas žuri, kan žmonės ant žamės veikia; ant ko supykens, pradeda šmarkštei važuoti ir dundinti, nog to paaina dardėjimas ir grausmas“ (BsFM, p. 177–178). „Perkūnas važiuoja su ugnies ratais“ (LTR 739/20/; žr. taip pat LTR 739/3/; LTR 832/18, 35/; LTR 2132/34/). Ugniniai ratai, tai, be abejo, aliuzija į žaibą. Tačiau ratai gali būti ir akmeniniai ar geležiniai: „Kada Perkūnas važiuoja per dangų su akmeniniais ratais, tai iš po ratų ugnis šoka, o tas bildesys yr griausmas“ (LTR 2567/228/). „Jis [Perkūnas – N. L.] visada sėdi geležiniuose ratuose ir važinėja per geležinius tiltus. Greitai lekia tais geležiniais tiltais ir iš po ratų lekia ugnys“ (LTR 284/713/).

Kai kuriuose tikėjimuose vaizduojama, kad Perkūnas, važiuodamas raitais, pliaukšči botagu. Tai sukelia žaibavimą: „Perkūnas važiuoja su raitais per dangų, turi ilgą botagą, kuomet botagu pliaukšteli, tai žaibuoja“ (LTR 1001/465/). Griaustinio dievo botago kaip sukeliančio žaibą vaizdinys gyvuoja ir germanų mitologijoje: „der mit der blauen peitsche verfolgt den teufel (d.i. die riesen)“ (kuris su mėlynu botagu persekioja velnią, t. y. milžinus)“. Buvo laikoma, kad mėlyna liepsna, kuria čia apibūdinamas žaibas, yra dieviška⁴⁰.

Taigi būdingi Perkūno atributai – raitai, arkliai, botagas – atskleidžia indoeuropietišką šio dievo prigimtį. Kaip žinoma, indoeuropiečių gyvulininkystė buvo labiau išvystyta negu žemdirbystė. Indoeuropiečiai jau turėjo arkli, kuris atliko ne tik ūkinę bei karinę funkcijas, bet ir ritualinį – kultinį vaidmenį⁴¹. Be to, indoeuropiečiai, dar gyvendami savo protėvynėje, jau buvo išradę vežimą. Važinėjimas arklių traukiamais vežimais teikė galimybę įveikti didelius atstumus, keliauti iš vienos vietos į kitą ir plisti didesnėje Eurazijos teritorijoje. Vadinasi, Perkūno atributai rodo, kad šis dievas – tikras senųjų indoeuropiečių atstovas. Tai patvirtina ne tik minėtieji Perkūno atributai, susiję su transporto, persikėlimo funkcija, bet ir kai kurie kiti jo daiktai – ypač ginklai, kurie čia dar toliau bus paliesti.

Tačiau prieš tai teks stabtelėti prie vieno svarbaus zoomorfinio Perkūno atributo – ožio. Ožys, kaip ir arklys, gali būti įkinkomas į Perkūno ratus: „Anas [Perkūnas – N. L.] važinėja pa dungų auksa raitais, katruos timpia trajas devyniales žilų ažių“ (LTR 2281/13/). „Perkūnas – senis, pasikinkęs į dviratį ožį ir su juo važinėja po debesis“ (LTR 763/4/). Tad ožys padėdavęs Perkūnui persikelti iš vienos vietos į kitą ir tokiu būdu kartu su raitais, į kuriuos jis būdavo įkinkomas, atlikdavo transporto priemonės vaidmenį. Tačiau ši ožio funkcija jo santykiuose su Perkūnu – ne vienintelė.

Tai, kad ožys buvo laikomas Perkūno gyvuliu, liudija ir vieno paukščio, susijusio su perkūnija, vardas – perkūno oželis (*Capella gallinago*). Tai pelkėse gyvenantis ilgu snapu, marga nugarėle, baltu priekiu paukštis (LKŽ 9 p. 834). Šis paukštis praneša apie artėjančią audrą: „Yra paukštis Perkūno oželis. Sako, jis prieš perkūniją balsiau rėkia, kaip ir praneša ateinant perkūnų“ (LTR 752/83/). „Paukštis perkūno oželis vadinamas todėl, kad jis bemekendamas prišaukia audrą su perkūnija. Be to, kai griaudžiant jis sumekena, tai tuoj trenkia“ (LTR 757/45/). „Jei pavasarį pirmą kartą sumiknija perkūno oželis, bus perkūnija, pareis greit perkūnas“ (LTR 758/20/). „Perkūno ožiukas visada mikena prieš perkūniją“ (LTR 1693/87/). Tad paukštis perkūno oželis – tarsi koks Perkūno pasiuntinys, atlekiantis į žemę su žinia apie artėjančią šio dievo reiškimąsi.

Ožys yra ne tik mitinis personažas, bet ir būdingas ritualų atributas. Ritualuose jis paprastai figūruoja kaip auka. Aukojantieji, atlikdami tam tikras apeigas, adresuodavo šį gyvulį dievams, tarp jų ir Perkūnui (“Sūduvių knygelė”)⁴². Tikėta, kad auka pasiekia dievus. Kita vertus, matyt, įsivaizduota, kad paukštis perkūno oželis būdavo atsiunčiamas dievų į žemę, kaip jų valios skelbėjas. Tad tiek ožys kaip aukojamas gyvulys, tiek paukštis perkūno oželis galėjo atlikti žmonių ir dievų tarpininko funkciją.

Kai kuriose lietuvių mįslėse pats Perkūnas įsivaizduojamas kaip ožys: „Eina ožys rėkdamas, dangų ragu rėždamas, koja pasiramsčiuodamas, barz-

da žemę šluodamas" (Perkūnas; LTR 2198/105/). „Bėga ožys rėkdamas, dangų ragu rėždamas, baltas ugnis leisdamas" (Perkūnas; LTR 37/441). „Eina ožys rėkdamas, ragu dangų drėksdamas" (Perkūnas ir žaibas; LTR 451/350/9/). „Ožys bliaina, gaurai dulka" (Perkūnas; LTR 1512/25/59/). „Ožys bliaina, kudlos dulka" (Perkūnas; LTR 4018/48/25/; žr. taip pat LTR 1001/406/; LTR 1510/101/220/)⁴³.

Tai, kad ožys buvo susijęs su griaustinio dievu, patvirtina ir germanų mitologija. Snorrio Edoje Toras apibūdinamas kaip važiuojantis ratais, į kuriuos pakinkyti du ožiai⁴⁴. Be to, šiame kūrinyje pasakojama, kaip Toras ir Lokis su ožiais keliauja į Utgardalokį⁴⁵. Jie apsistoja nakvoti pas vieną valstietį. Vakarienei Toras papjauna savo ožius, nulupa jiems kailius ir išverda katilė. Pasikvietęs Lokį ir namų šeimininkus, Toras kartu su jais suvalgo išvirtą ožių mėsą. Pernakvojęs Toras paėmė savo kūjį ir juo pašventino ožių kailius. Ožiai atgijo, tik vienas jų šlubavo užpakaline koja. Mat šeimininko sūnus Tjalfis (Pjálfi) buvo paėmęs vieną ožio šlaunies kaulą ir jį suskaldė, norėdamas čiulpų. Valstiečiui teko atlyginti Torui patirtus nuostolius dėl sužaloto ožio. Jis atidavė šiam dievui tarnauti du savo vaikus – minėtąjį Tjalfį ir Rioskvą (Róskva).

Su pasakojimu apie Torą ir jo ožius asocijuojasi rusų, baltarusių kalėdinės apeigos – „vaikščiojimas su ožka". Persirengėliai, tarp kurių svarbiausias būdavo „diedas", apsirengęs išverstais kailiniais, su lineine barzda, su lazda rankoje, vesdavosi „ožka". „Ožka" – išverstu avikailiu, šiaudiniais ar mediniais ragais. Atvedę „ožka" į namus, persirengėliai padainuodavo dainą apie ožką:

*Го-го-го, каза,
Го-го, серая,
Го-го, белая!
Буць, каза ўпала,
Буць, каза прапала.
Стань, козухна,
Стань, малогухна,
Развесьліся.
Старшому пану
У ногі пакланісь!
Дасць табе пан
Мерачку аўса,
Наверх каўбаса,
Тры кускі сала:
Шчэ таго мала –
хацвётны пірог,
Штоб казы сцярог!⁴⁶*

Dainoje sakoma, kad ožka parkrenta ant žemės. Po to ją kelia, prašo nusilenkti šeimininkams, kad tie duotų visokių gėrybių: avių, dešros ir kt. Paprastai daina čia pat būdavo inscenizuojama: ožka parkrisdavo, o paskui tarsi „prisikeldavo". Manoma, kad šis ritualas ir jį lydintys žodiniai tekstai galėjo sietis su griaustinio dievo mitu. Senas „diedas" – tai tarsi griaustinio dievo komiškasis antrininkas⁴⁷. Jis, kaip ir germanų Toras, gali užmušti ožką, nudirti jai kailį:

– Не бойся, козачка,
Ни стральцоў – байцоў,
Пабойся, козачка,
Старога гзедга
З сівой барагой.
Ён цябе згубе,
Шкуру аблупе,
Дугу пашые!⁴⁸

Po to ožka vis dėlto prisikelia, kaip ir Toro ožiai. Analogija šiuo požiūriu čia akivaizdi.

Taigi germanų, slavų mitų bei ritualų paralelės patvirtina lietuvių tautosakoje užfiksuotas užuominas apie griausmavaldžio ryšį su ožiu.

Būtinias Perkūno atributas – ginklas. Jis vadinamas įvairiai: *Perkūno kirvelis*, *Perkūno kulka*, *Perkūno strėlė*. Kad šie pavadinimai vartojami kaip sinonimai, parodo tokie aiškinimai: „Perkūno kirveliai yra Perkūno kulkos“ (LTR 1640/128/). „Akmeninį kirvį vadina Perkūno strėle“ (LTR 1039/16/). „Randamus laukuos akmeninius kirvukus vadina strielomis“ (LTR 11/18a/). „Perkūno kulkomis žmonės vadina akmeninius kirvukus“ (LTR 828/297/). „Perkūno kulkos yra akmeniniai kirveliai“ (LTR 759/4/; žr. taip pat LTR 757/41, 150/; LTR 1001/515/). Perkūno kulkos gali būti dar ir šitaip pavadinamos: *kaukaspeniais* (LTR 743/95/; LTR 757/43/; LTR 832/243/), *kauspinais* (LTR 828/296/), *laumės papais* (LTR 1640/128/), *laumės speniais* (LTR 832/239, 240/), *skauspiliais* (LTR 828/361, 363/), *skauspinais* (LTR 1001/512/), *velnio pirštais* (LTR 832/238, 246/; LTR 1001/513/), *velnio nagais* (LTR 828/296/; LTR 1001/511/). Pažymėtina, kad germanų Toro ar Donaro ginklo įvardijimai taip pat įvairuoja. Kaip ir lietuvių mitologijoje, griaustinio dievo ginklui pavadinti vartojama keletas žodžių ar jų junginių: *doners pfile* 'griaustinio strėlės', *donneräxte* 'griaustinio kirviai', *donnersteine* 'griaustinio akmenys', *donnerhämmer* 'griaustinio kūjai', *strahlstein* 'spinduliuojantis akmuo', *teufelsfinger* 'velnio pirštai' ir kt.⁴⁹ Daugumos šių pavadinimų – reiškiančių Perkūno strėlę, Perkūno kirvį, kūjį, velnio pirštą – prasmė atitinka lietuviškus.

Apibūdinimai, kas yra Perkūno kirvelis ar Perkūno kulka, įvairuoja, tačiau bendrą bruožą vis dėlto čia galėtume išvelgti. Visų pirma pažymėtina, kad Perkūno ginklo ir iš viso griaustinio samprata glaudžiai siejasi su akmenimis. Įsivaizduojama, kad griausmas yra akmenų ritinimas, vežiojimas ar važiavimas per akmenis. „Kai griaudžia, tai ten viršuj akmenis iš vežimo verčia“ (LTR 1001/488/). „Šyvis danguje važiuoja su akmenimis, tai užtai griauti“ (LTR 1001/485/). „Griaustinis kyla Perkūnui važiuojant su brika per akmenis...“ (LTR 832/120/). Vadinasi, griaustinis – tai dažniausiai vienoks ar kitoks akmenų judėjimas: riedėjimas, griuvimas, kritimas. Jais Perkūnas sukelia griausmą. Perkūno kirveliai ar kulkos tai pat dažniausiai suvokiami kaip akmeniniai: „Pekūnas mušas su akmeniniais kirveliais, kurių seniau ir dabar randą laukuose“ (LTR 757/21/). „Akmenys – „Perkūno kirveliai“ – panašūs į kirvį. Dar buvo akmenys „Perkūno strėlė“ (LTR 1418/14/). „Žemaičiai kartais vaizduojasi jį [Perkūną – N. L.] kaip raitelį, sėdintį ant ugninio žirgo ir svaidentį akmeninėmis kulipkomis, kurios vadinamos „perkūno kulkomis“. Mokslo žmonės jas vadina belemnitais (BrčNR, p. 474)⁵⁰.

Pagal čia cituojamą B. Buračo aprašymą, Perkūno kulkomis buvo laikomi belemnitai.

Perkūno kulkos pavadinimas *kaukaspenis* taip pat reiškia belemnitą (LKŽ 5, p. 421). Be to, Lietuvių kalbos žodyne nurodoma, kad ir tokie Perkūno kulkos įvardijimai kaip *laumės papas*, *laumės spenys*, *skauspenis*, *velnio nagas*, *velnio pirštas* turi belemnito reikšmę (LKŽ 5, p. 421; LKŽ 7, p. 190; LKŽ 8, p. 500). Liaudies tikėjimuose Perkūno kulkos dažnai apibūdinamos kaip pailgi verpstės pavidalo akmenėliai, kurių vienas galas susmailėjęs, o kitame, storesniame gale yra įdubimas: „Perkūno kulkos yra gelsvi, pailgi akmenėliai, kurie yra randami laukuose ir upeliuose“ (LTR 832/257/). „Perkūno kulkos – kaukaspeniai, žmogaus piršto didumo, smailūs, panašūs į kulkas, tamsiai rudos spalvos“ (LTR 757/43/). „Perkūno kulkos yra tokie maži apvalūs ritinėliai, juos žmonės dažnai vartoja nuo gyvatės įgėlimo“ (LTR 832/252/). „Perkūno kulkos yra panašios į prieškarinių laikų cukraus galvas (pailgos išvaizdos, vienu galu smailoku, antru storu)“ (LTR 758/13/). „Kai kada žvyre ar žvyrynuos, daugiausiai pagal geležinkelį rasdavo tokių akmeniukų, nei tai spenys, nei tai pirštas ir nei akmuo, nei kaukas, toks kažin koks pailgas ir dar su skyleli vidury“ (LTR 1667/117/). „Perkūno kulkos yra pilkos ir su skyle“ (LTR 763/7/). Būtent taip ir atrodo belemnitai – suakmenėjusių moliuskų galvokojų griaučių liekana (pailgo kūgio formos, vienas galas smailas, kitame, storesniame gale piltuvėlio pavidalo įdubimas).

Kaip jau čia buvo minėta, kartais Perkūno kulka įvardijama dviem žodžiais, kurių vienas yra kitos mitinės būtybės pavadinimas: *laumės papas*, *laumės spenys*, *velnio nagas*, *velnio pirštas*. Mat belemnitai turi ryšį ne tik su Perkūnu, bet ir su kitais mitiniais personažais, kurie siejasi su Perkūnu: „Laumės papai“ yra pasidarę iš to, kai perkūns trenkė į smeltis, tai ir pasidarė du papai. „Perkūno kirveliai“ yra Perkūno kulkos“ (LTR 1640/128/). „Perkūno kulkos yra vadinamos kauspiniais. Jie tinka nuo žaizdų. Dar vadinamos velnio nagais. Yra net pasaka, kad velnias, norėdamas sugriauti bažnyčią, paėmė didelį akmenį ir norėjo jį užmesti ant bažnyčios. Tai pamatęs, Perkūnas trenkė ir nulaužė velniui nagus“ (LTR 828/296/). Tad Perkūno kulku – belemnitu pavadinimuose paliko pėdsaką kai kurie Perkūno mito fragmentai.

Pasitaiko tikėjimų, kuriuose teigiama, kad Perkūno kulkos esančios ne iš belemnito, o iš titnago: „Skapiškių kaime žmonys da prieš karą išardavo perkūno kulku, tokios panašios į kirviukus iš titnago“ (LTR 1766/35/). „Perkūno kirveliai yra Perkūno kulkos. Su jomis Perkūnas šauna iš dangaus į žemę. Tai yra tokie titnaginiai kirviukai“ (LTR 1640/128/). Šie aiškinimai taip pat verti atidaus dėmesio. Kaip žinoma, titnagu įskeliama ugnis. Su tokiu – ugnį įskeliančiu Perkūno įrankiu, sietusi ugniai artima šio dievo prigimtis. Ugnį įžiebiantia titnago galia gali būti paaiškintas ir žaibo atsiradimas. Perkūno įrankis kartais vaizduojamas kaip degantis ir skriejantis oru, kitaip tariant, kaip žaibas: „Perkūnas trenkdamas meta degantį kirvį“ (LTR 759/5/).

Viename tikėjime žaibas aiškinamas kaip titnagu įskelta ugnis: „Kai žaibuoja, tai šv. Petras stovi prie dangaus vartų ir skelia į titnagą ugnelei uždegti“ (LTR 763/16b/). Šventas Petras funkcinio požiūriu čia atitinka Perkūną. Matyt, žaibas asocijavosi su ugnimi, įžiebiamą trinant du akmenis. Pats griaustinio dievas galėjo būti laikomas tos dangiškos ugnies – žaibo įkūrėju.

Kaip teigiama Rigvedoje, ugnies įžiebimo aktą atlieka Indra. Jis įkuria ugnį tarp dviejų akmenų: yó hatvāhim áriṇāt saptá síndhūn, yó gá udājad apadhā valásya, yó ásmanor antár agním jajāna samvṛík samátsu sá janāsa índrah (RV II 12, 3)⁵¹. Kas, nukovęs angį, paleido sroventi septynias upes, kas, pašalinęs Valą, išvarė į viršų karves, kas tarp dviejų akmenų pagimdė ugnį, užkariautojas mūšiuose – tas, o žmonės, Indra (Vertė V. Vidūnas).

Su ugnies ar žaibo įžiebimu tarp dviejų akmenų siejasi įsivaizdavimas, kad griaustinis – tai Perkūno/Dievo malimas girnomis. Žmonių sakoma: „Perkūnas mala su girnomis, kada griaudžia“ (LTR 736/9/). „Kai griaudžia, tai danguj girnomis mala miltus“ (LTR 1001/493/). „Griaudžiant vaikams sako, kad Dievas pyragus mala“ (LTR 757/148/). „Kai griaudžia, tai sako, kad Dievas pupas ar žirnius mala“ (LTR 828/24/). Malimas – tai taip pat dviejų akmenų trintis. Su rekonstruojama indoeuropiečių šaknimi **mel-*, **melə* - turi etimologinį ryšį žodžiai, reiškiantys ne tik malimą, bet ir ugnį, žaibą: sen. islandų *myln* 'ugnis', *mylna* 'malūnas', prūsų *mealde* 'žaibas' bei *meltan* 'miltai'⁵². J. de Vriesas germanų Toro kūjo pavadinimą *Mjöllnir* sieja su rusų *молния* 'žaibas' ir latvių *milna* 'Perkūno kūjis'⁵³. Matyt, kadaise buvo artimos malimo girnomis ir žaibo, kuris įsivaizduotas kaip tarp dviejų akmenų įkurta ugnis, sampratos. Jei žaibas įžiebiamas dviem akmenimis, tai visiškai motyvuotas atrodytų aiškinimas, kad Perkūno kulkos buvusios titnaginės.

Dar vienas Perkūno kulkos arba kirvelio įsivaizdavimas, užfiksuotas tautosakoje, – kaip senovinio akmeninio gludinto kirvuko: „Beskindama pamatė prie savęs perkūno įtrenktą žilvitį, o po žilvičiu rado tą juodą gludyto akmens kirvuką“ (LTR 11/87/). „Perkūno kulka vadinamas akmens nudailintas plaktukas“ (LTR 739/32/). Archeologų teigimu, tokie akmeniniai kirvukai – akmens amžiaus radiniai, liaudyje buvo vadinami Perkūno kulkomis⁵⁴. Jie kaip retenybės patekdavo į dvarų ir kai kurių įstaigų rinkinius, iš kurių viena seniausių buvo E. Tiškevičiaus kolekcija, sudariusi 1856 m. įsteigto viešo archeologijos „Senienų muziejaus“ Vilniuje pagrindą⁵⁵. Senoviniai akmeniniai kirvukai būdavo surandami ir kaimo žmonių. F. Pokrovskio liudijimu, 1890 m. vienas valstietis (Gardino gubernijoje) savo arime rado juodą akmeninį kirvuką. Tas kirvukas buvo saugomas kaip brangenybė. Nuo jo paskustus miltelius vartojo kaip vaistus⁵⁶. Tauragės apylinkėse valstietis aptiko kirvelį, kuris buvo panašus į nedidelį kalvio kūjį. Jis buvo tamsios spalvos ir dailiai nušlifluotas. Kirvuko savininko įsitikinimu, kirvukas nukrito ant žemės audros metu. Kirvukas taip pat būdavo naudojamas gydymui⁵⁷. Tokie žmonių aptikami kirvukai galėjo būti titnaginiai ar kitų akmens rūšių⁵⁸. Įdomu, kad jie atitiko Perkūno kirvuko kaip griaustinio dievui priklausiusio daikto įsivaizdavimą.

Perkūno kulka (ar kirvelis) buvo laikoma šventa, turėjo nepaprastų savybių (LTR 757/41/; LTR 758/18/). Ši kulka Perkūnui šaudant įsmigdavo į žemę taip giliai, kad tik po kelerių metų iškildavo į žemės paviršių. Sakmėse ir tikėjimuose įvairiai nusakoma, kaip giliai ji įsminga į žemę ir kiek metų ji ten išbūna. Dažniausiai teigiama, kad Perkūno kulka įsminga septynis stuomenis ar sieksnius gilyn į žemę ir po septynerių metų iškyla: „In velnian trenkiant, kulka jo [Perkūno – N. L.] aina gilyn in sėptinis stuomenis, ir kas met' iš žamės aukštyn vienan stuomenin kyla. Septyniems metams praėjus

jan randi ant žamas gulintian" (BsFM, p. 180). „Jei jis [Perkūnas — N. L.] nepataiko į velnią, tuomet kirvelis įsmenga į žemę 7 sieksnių gilumon. Po 7 metų jis išlenda viršun. Žmogus, radęs šį kirvelį, būna labai laimingas" (LTR 759/4/; žr. taip pat LTR 2567/258/; LTR 1039/15/). Devynis stuomenis ir devynerius metus: „Ta kulka įlenda per 9 stuomenis į žemę, o paskui per 9 metus išskyla" (LTR 828/3/). Trylika metų: „Perkūnas trenkdamas meta degantį kirvį, kuris įsismeigia giliai į žemę. Po trylikos metų tas kirvis išskyla į viršų" (LTR 759/5/). Perkūnas savo kulka taikydavosi į velnią. Gal dėl to ji įsmigdavo po žemėmis taip giliai. Juk velnias — požemio gyventojas.

Perkūno kirvelis ne visuomet įsminga giliai į žemę. Jis gali būti randamas toje vietoje, į kurią trenkė Perkūnas — neretai prie suskaldyto medžio skeveldrų: „Syki užėjo baisus griaustinis. Vienas žmogus ėjo keliu, ir, pamatęs ateisiant šturmą, palindo po medžiu. Tik pamatė jis juodą katiną į medį belipant. Kad trenks perkūnas, kad medis į kavalkus sutrupėjo, o katins nubėgo kitur ir vėl lip ant triobos. Kad žiebs, kad žemė sudrebėjo ir dega trioba, o katins vėl pasileido per lauką. Kai trenkė, žmogus pamatė iš dangaus kažką krentant. Jis priėjo prie to sudaužyto medžio ir rado tokių kirvukų" (LTR 1552/224/). Sakmėje teigiama, kad žmogus matęs, kaip perkūnijos metu kirvukas iškrito iš dangaus. Kad Perkūno kulkos griaudžiant iškrenta iš dangaus ir gali būti randamos prie sudaužyto medžio, patvirtina ir tokie tikėjimai: „Kai griaudžia, tai iš dangaus krinta Perkūno kulkos ir trenkia" (LTR 1001/516/). „Perkūno kirveliai yra Perkūno kulkos. Su jomis Perkūnas šauna iš dangaus į žemę. Tai yra tokie titnaginiai kirvukai" (LTR 1640/128/). „Seni žmonės sako, kad perkūno trenktam medyje rasi Perkūno kulką" (LTR 757/150/). Iš šių samprotavimų galima spręsti, kad Perkūno kulkos, randamos įsmigusios į žemę ar prie sudaužyto medžio, atleikia iš dangaus. Neabejotina, kad tai — dangaus dievybės ženklas.

Perkūno kulkos, pasiekusios žemę, neretai sprogsa, ypač kai jos atsitrenkia į kokį nors daiktą: „Perkūno kulkos yra tai ilgos vylyčios, lyg pavadžios. Jos krenta iš oro aukštybių ir pasiekusios žemėj kokį daiktą, trenkia, sprogsa" (LTR 758/15/). Vienoje sakmėje pasakojama, kaip Perkūno kulka, įkritusi į grybautojo krepšį, neilgai trukus susprogsa: „Vieną kartą Alsėdžių parapijoj sekmadienį išėjęs žmogus miškan grybauti, ir jam begrybaujant pradėjęs perkūnas grumėti. Grybautojui — bumpt, įkritusi į krepšį Perkūno kulka, lyg cukraus galva, tas tuoj krežį pliopt, padėjęs ant žemės ir, kiek tik kojos neša, davai bėgti. Neilgai trukus ta Perkūno kulka krežy sprogsi taip smarkiai, jog krežis į purlas išėjęs, ir net grybautoją patį kiek pritrenkęs Perkūnas" (LTR 758/17/).

Pasakojimą apie Perkūno kulką, kuri gali sprogti, pateikė M. Čilvinaitė vienoje savo publikacijų „Gimtajame krašte"⁵⁹. Pateikėjas — Baltramiejus Sutkus iš Riogliškių k., Šakių aps. jai papasakojęs, kad jo motina Agota Sutkienė turėjusi Perkūno kulką — akmeninį kirvuką su skylė kirpentėj. Šia kulka Sutkienė gydydavosi pati pasitvindama skaudulius ir skolindavusi ją kaimynėms. Kartą atėjo kaimynė paprašyti Perkūno kulkos skaudančioms vietoms pasitrinti. Gavusi Perkūno kulką, kaimynė išsipasakojo, kad saugok Dieve, reikia saugoti Perkūno kulką, kad ji nenukristų ant žemės, nes jei ji nukristų žemėn, tai atsivertų žemė į devynis stuomenis ir prarytų kulką. B. Sutkus tuomet buvo dar nedidelis vaikas ir tas pasakojimas jam paliko

įspūdį. Kad ir kur eidamas, kad ir ką bedarydamas, jis vis galvojęs apie kulką. Berniukas panorą pats išbandyti Perkūno kulką – ar iš tiesų žemė atsivertų į devynis stuomenis. Kaimynė gražino kulką, Sutkus slapta paėmė šį jį taip viliojusį daiktą ir išbėgo lauk. Nubėgęs prie klėties, norėjo mesti Perkūno kulką žemėn, tačiau sumojo, kad atsivėrusi dėl kulkos kritimo žemė prarys ir klėtį. Vaikui pagailo klėties ir nubėgęs prie pirties. Tačiau pirties taip pat buvo gaila. Už pirties matėsi Karolio Dambravičiaus miškas. Kadangi šio miško Sutkus nesigailėjęs, metė Perkūno kulką kuo toliau, kad žemė, rydama kulką, neprarytų ir jo. Tačiau Perkūno kulka pupt, nukritusi žemėn ir žemė jos nerijusi. Dar kartą metė, bet ir vėl kulka tebegulėjo ant žemės. Sutkus parsinešė kulką namo ir niekam nieko nesakė. Tiesa, jis labai norėjo papasakoti ir įrodyti, kad Perkūno kulkos žemė neryja, tačiau, bijodamas gauti į kailį, tylėjo ir niekam apie savo patyrimą nepasakojo.

Kaip matyti iš šio pasakojimo, čia aiškiai susiduria tikėjimo ir netikėjimo dalykai. Smalsus vaikas išbando akmeninio kirvuko, vadinamo Perkūno kulka, maginę galią ir įsitikina, kad tai – tik žmonių prasimanymai. Tačiau jis nedrįsta to pasakyti namiškiams, bijodamas jų pasmerkimo. Tai rodo, kaip giliai tuomet dar buvo įaugęs sąmonėje tikėjimas Perkūnu ir su juo susijusiais nepaprastą galią turinčiais daiktais.

Be nusakytų, dar vienas Perkūno kirvelio ypatumas, atsiskleidžiantis liaudies tikėjimuose, yra tas, kad šis ginklas, sviestas Perkūno, kaip bumerangas gali sugrižti į jo rankas: „Jis [Perkūnas – *N. L.*] rankose turi kirvį, ir jei kas prasikalsta, tai jis kirvį paleidžia. Kaip kirvis krinta žemyn, sužiba ir vėl grįžta atgal“ (LTR 763/4/). Toro kūjis Mjoliniras taip pat turi savybę pataikyti į tikslą ir sugrižti į Toro rankas. Tai būdinga ir Indros kuokai, airių dievo Dagda mėtomam akmeniui. Rendamasis tuo, J. de Vriesas daro išvadą, kad tai – indoeuropietiškas motyvas⁶⁰.

Perkūno kirveliai, kulkos pasižymėjo ypatingu poveikiu. Dėl to žmonės panaudodavo juos įvairiems tikslams. Visų pirma, perkūnkulkė apsaugodavo nuo velnio ir kitų piktų būtybių: „Kai kurie žmonės jas [Perkūno kulka – *N. L.*] nešiojasi kišenių, nes, sako, velnią nuveją“ (LTR 828/72/). „Raganoms ar velniams jodant naktimis arklius, tokia kulka, pakišta po ėdžiomis arba pakabinta ant drobynos, paliuosuojanti juos nuo nelabųjų“ (LT 3 2, 322). Perkūnkulkės suteikdavo žmogui laimės, apsaugodavo namus nuo griausmo: „Perkūno kulka atnešanti žmogui ir namams laimę, apgindama nuo Perkūno įtrenkimo, todėl ai dedą jas ant slinksčių naujose trobose“ (LT 3 2, p. 322). „Kas ją [Perkūno kulką – *N. L.*] rasiąs, tai būsiąs laimingas, nes kur tik skauda, pakanka patrinti, ir vieta išgyja“ (LTR 828/67/).

Perkūno kulkos naudotos gydymui. Ligos, kurias gydyti padėdavo perkūnkulkė, labai įvairios: žaizdos (LTR 743/95/; LTR 832/248, 249, 254), sutinimai (LTR 759/19/), gerklės skaudėjimas (LTR 752/42/), dantų skausmas (LTR 828/82/), rožė (LTR 832/240/), navikauliai (LTR 739/33/; LTR 752/19/; LTR 828/82, 292/), dedervinės (LTR 739/33/), gyvatės įgėlimas (LTR 11/18c/; LTR 832/252/). Perkūno kulkomis gydydavo ne tik žmones, bet ir gyvulius, dažniausiai karves: ištinus ar sutrūkinėjus tešmeniui, sugedus pievui (LTR 11/18c/; LTR 759/19; LTR 832/254/; LTR 992/162/; LTR 2281/27/).

Gydymo būdai perkūnkulke rodo, kad tai turėjęs būti ne paprastas kietas akmuo, o gana minkštas, kadangi jį galima skusti. Veikiausiai tai –

belemnitas. Nuo perkūnkulkės priskustus miltelius dėdavo ant skaudamų vietų, žaizdų: „Gydoma taip: paima kaukaspenį, priskuta iš jo miltelių, priskustus miltelius apbarsto vaikui ant bambelės ar karvei ant tešmens“ (LTR 743/95/). „Jas [Perkūno kulkas – N. L.] skuta į miltelius ir juos deda ant didelių žaizdų, nes jos gydą“ (LTR 828/72/). Kitas vaistų iš Perkūno kulkos ruošimo būdas – pavirinti ją saldžiame piene: „Perkūno kulką reikia saldžiame (nerūgusiame) piene pavirinti ir gerti“ (LTR 758/19/). Perkūno kirvelio milteliais, sumaišę juos su vengrių devyndrekiu (*Ferula Asa foetida*), aprūkydavo karves: „Juodas nuzulintas akmens gabaliukas vadinamas Perkūno kirveliu. Sutrynę šmotelį Perkūno kirvelio ir sumaišę su vengrių devyndrekiu, rūkydavo karves“ (LTR 739/29/). Belemnitas yra minkštesnis už titnagą ir labiau tikėtina, kad nuo šio akmens buvo skutami milteliai gydymui. Pirmame čia cituotame tikėjime aiškiai pasakyta, kad būdavo skutamas kaukaspenis – belemnitas. Tačiau reikėtų priminti, kad valstiečių surandami senoviniai kitų akmenų rūšių kirvukai (archeologiniai radiniai), aiškina mi kaip Perkūno kirvukai, taip pat būdavo skutami, o jų milteliai panaudoti gydymui⁶¹. Deja, nenurodoma, iš kokio akmens būdavo tie žmonių surasti ir skutami kirveliai.

Taigi gydoma buvo Perkūno kulkomis/kirveliais, visų pirma iš belemnito. Tačiau tam galėjo būti naudojami ir kitų rūšių akmenys.

Perkūno atributais iš dalies gali būti laikomi jo vardu pavadinti gyvūnai bei augalai. Jau buvo minėtas perkūno oželis (*Capella gallinago*), tilvikų šeimos paukštis, pranašaujantis lietu ar audrą. Kitas su Perkūnu susijęs gyvūnas – perkūno arklys (*Libellula*). Kitaip jis dar vadinamas laumžirgiu, velnio žirgu, žirgeliu. Tai plėšrus vabzdys su dviem poromis sparnų (LKŽ 7, p. 192; LKŽ 9, p. 834). Įdomu, kad šis vabzdys, kaip rodo jo pavadinimai, siejamas su trimis mitiniais personažais – laume, Perkūnu ir velniu.

Perkūno augalai dažniausiai vartojami gydyti ir apsisaugoti nuo perkūnijos. Patsai gydymas šiais augalais tikėjimuose neretai interpretuojamas mitologiniu aspektu. Vienas būdingiausių Perkūno augalų – perkūnžolė, arba šilokas (*Sedum*), maža, mėlynai žydinti žolė. Ji vartota kaip vaistas: „Perkūnžolė – vaistas nuo gumbo“ (LKŽ 9, p. 836; žr. taip pat LTR 763/28c/). Kita vertus, perkūnžolės apsaugo nuo Perkūno baimės: „Perkūnžolės suvirinus reik gerti, tai nebijosi perkūno“ (LKŽ 9, p. 836).

Perkūno žolė buvo laikomas barkūnas (LTR 752/12/), ankštinių šeimos pievų ir laukų žolė (*Melilotus*). Skiriami baltažiedis (*Melilotus albus*) ir geltonžiedis (*Melilotus officinalis*) barkūnas (LKŽ 1, p. 661). Geltonžiedžiu barkūnu gydoma „Priepuolio liga“ (LTR 828/294/2/). Be to, perkūnijai griaudžiant barkūnu rūko namus: „Perkūno arba Barkūnų žolė žydi baltai, yra ir geltonų kaip dobiliukų žiedeliai. Reikia jomis namus parūkyti, tai nera baimės griaudžiant“ (LTR 752/12/).

Perkūnropė – storalapių šeimos augalas (*Sempervivum*). Ji vartojama gydymui: „Reikia perkūno ropeles apipilti degtine ir tą skysčių lašinti į skaudančią ausį“ (LTR 758/24/). Perkūno ropelių sultimis galima tepti sutinusius sąnarius (LTR 758/22/). Apsaugai nuo perkūnijos sodindavo ant stogo Perkūno ropeles (stoginę perkūnropę, *Sempervivum tectorum*). „Seniau žmonės mėgo Perkūno ropeles sodinti ant stogo viršūnės – spaliuose arba stogo šiaurės pusės kerpėse“ (LTR 758/25/). Tikėta, kad kur Perkūno rope-

lės auga, tenai Perkūnas netrenkia (LTR 758/25/). Vadinas, šis augalas pasižymėjo ypatinga galia, ir, matyt, ne be reikalo vadintas Perkūno ropele. Juk jis apsaugodavo namus nuo Perkūno trenksmo.

Kartais vartojama apibendrinanti sąvoka – Perkūno žolės (LTR 739/37/). Iš konteksto ne visuomet būna aišku, ar čia turima galvoje perkūnžolė (šilokas), ar visos tos žolės, kuriomis įprasta audrai užėjus rūkyti trobas. Kai kuriuose tikėjimuose teigiama, kad Perkūno žolės dar kitaip vadinamos griausmažolėmis („griuzumažoles“ – LTR 759/6/). Šias griausmažoles vartoja griauštiniai užėjus – deda ant ugnies, kad griauštinis nedaužtų į tuos namus (LTR 759/6/). Perkūno žolės taip pat padeda iš žmogaus išvaryti velnią: „Perkūno žolėmis naudojasi žmonės, apsėsti velnio. Velnias Perkūno bijo. Taigi pauostęs Perkūno žolių, tą žmogų tuojau apleidžia“ (LTR 832/272/). Galbūt šiuo motyvu – blogiui, kuris vėlesniu laikotarpiu galėjo būti suvokiama kaip velnio pradas, kaip liga, iš žmogaus išvaryti ir buvo pagrįstas Perkūno žolių vartojimas gydymo tikslams.

Iš čia pateiktos Perkūno bendriausių bruožų ir jo atributų analizės išeitų keletas išvadų. Perkūnas buvęs dangaus dievas ir valdęs visų pirma atmosferoje vykstančius reiškinius. Jo valioje buvęs griauštinis, žaibas, lietus. Būdingiausi Perkūno atributai: kalnas, ažuolas, ratai, į kuriuos įkinkomi arkliai ar ožiai, botagas, kirvelis (kulka). Kai kurie iš šių atributų – ypač kalnas, ažuolas galėjo sietis ne tik su Perkūnu, bet ir su jo priešininku velniu. Perkūnui priklausiusiam kirveliui bei jo vardu pavadintiems augalams buvo būdinga gydomoji ir apsauginė galia.

¹ *Basanavičius J.* Rinktiniai raštai / Paruošė D. Krištopaitė. – V., 1970. – P. 577–616; *Balys J.* Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose // *Tautosakos darbai*. – 1937. – [T.] 3. – P. 149–238; *Balys J.* Griauštinis ir velnias Baltoskandinavijos kraštų tautosakoje // *Tautosakos darbai*. – 1939. – [T.] 6. – P. 3–236; *Greimas A. J.* Tautos atminties beiėškant: Apie dievus ir žmones. – V. – Chicago, 1990; *Gimbutas M.* Perkūnas: Perun the Thunder God of the Balts and the Slavs // *The Journal of Indo-European Studies*. – 1973. – Vol. 1, N. 4; *Vėlius N.* Čtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis. – V., 1987. – P. 126–139.

² *Младшая Эдда* /И Издание подготовили Д. А. Смирницкая и М. И. Стеблин-Каменский. – Л., 1970. – P. 47.

³ *Vries J. de.* *Altermanische Religionsgeschichte*. 2. völlig neu bearbeitete Aufl. – Berlin, 1957. – Bd. 2. – P. 122.

⁴ *Mannhardt W.* *Letto-Preussische Götterlehre* // *Magazin der Lettisch-Literarischen Ges.* – Rīga, 1936. – Bd. 21. – P. 296.

⁵ *Ten pat.* – P. 458.

⁶ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai* / Paruošė N. Vėlius (rankraštis).

⁷ *Сегов В.* Новые данные о языческом святилище Перуна // *Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института материальной культуры*. – М., 1954. – P. 107.

⁸ *Иванов В. В., Топоров В. Н.* Исследования в области славянских древностей: Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов. – М., 1974. – P. 7–8.

⁹ *Vries J. de.* *Min. veik.* – P. 118.

¹⁰ *Иванов В. В., Топоров В. Н.* *Min. veik.* – P. 7.

¹¹ *Mannhardt W.* *Min. veik.* – P. 534–535.

¹² *Ten pat.* – P. 435.

¹³ *Ten pat.* – P. 438.

- ¹⁴ Baltų religijos... Min. veik.
- ¹⁵ *Иванов В. В., Топоров В. Н.* Min. veik. — P. 14.
- ¹⁶ Ten pat.
- ¹⁷ *Marstrander C. J. S.* Tor i Irland // Mall og Minne. — 1915. — P. 80–89.
- ¹⁸ *Vries J. de.* Min. veik. — P. 128.
- ¹⁹ Baltų religijos... Min. veik.
- ²⁰ *Prätorius M.* Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne / Im wörtlichen Auszuge aus dem Manuscript hrsg. von Dr. W. Pierson. — Berlin, 1871. — P. 16.
- ²¹ *Mannhardt W.* Min. veik. — P. 539.
- ²² Ten pat. — P. 539–540.
- ²³ Ten pat. — P. 438.
- ²⁴ Ten pat. — P. 435.
- ²⁵ *Vėlius N.* Senovės baltų pasaulėžiūra. — V., 1983. — P. 195.
- ²⁶ *Laurinkienė N.* Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose. — V., 1990. — P. 56–57.
- ²⁷ *Mannhardt W.* Min. veik. — P. 196.
- ²⁸ *Laurinkienė N.* Min. veik. — P. 61.
- ²⁹ *Mannhardt W.* Min. veik. — P. 196.
- ³⁰ Ten pat. — P. 534.
- ³¹ Ten pat. — P. 534.
- ³² Ten pat. — P. 458.
- ³³ Ten pat. — P. 435.
- ³⁴ Ten pat. — P. 530.
- ³⁵ Baltų religijos... Min. veik.
- ³⁶ *Mannhardt W.* Min. veik. — P. 527–528, 530, 539.
- ³⁷ Ten pat. — P. 526.
- ³⁸ Ten pat. — P. 527–528.
- ³⁹ *Иванов В. В., Топоров В. Н.* Min. veik. — P. 84.
- ⁴⁰ *Grimm J.* Deutsche Mythologie. 4. Aufl. — Göttersloh, 1935. — Bd. 1.
- ⁴¹ *Гамкрелдзе Т. В., Иванов В. Н.* Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. — Тбилиси, 1984. — P. 546.
- ⁴² *Mannhardt W.* Min. veik. — P. 245–247.
- ⁴³ Mįslėse taip pat aptinkama Perkūno — ar perkūnijos kaip žirgo, kaip jaučio, karvės metaforos: „Tol žirgai žveng, arti kamanos skamb“ (Perkūnas, LTR 4849/412/). „Až kalnų jautis bliauna“ (perkūnija, LTR 4375/58/14/). „Už trijų kalnų jautis baubia“ (perkūnija, LTR 5337/517/). „Juoda karvė subliovė, daug trobesių sugriovė“ (perkūnija, LTR 4554/380/). Plg. su senovės indų Indros kaip jaučio vaizdiniu (RV I 33 10).
- ⁴⁴ Младшая Эдда... — P. 40.
- ⁴⁵ Ten pat. — P. 40–41.
- ⁴⁶ Народны тэатр / Уклад., уступ. артыкул і камент. М. А. Каладзінскага; рэд.кал. В. К. Бандарчык і інш.; рэд. тома А. С. Фядосік, А. В. Сабалеўскі. — Мінск, 1983. — P. 95.
- ⁴⁷ Балто-славянские этноязыковые отношения в историческом и ареальном плане : Тезисы докладов Второй балтославянской конференции. — М. 1983. — P. 55.
- ⁴⁸ Народны тэатр... P. 83.
- ⁴⁹ *Grimm J.* Min. veik. — P. 149.
- ⁵⁰ Šiaurės germanų *hammar* (kūjis) anksčiau turėjo ir akmens, uolos reikšmes. Žr.: *Vries J. de.* Altnordisches etymologisches Wörterbuch. 2. verbesserte Aufl. — Leiden, 1977. — P. 207.
- ⁵¹ *Aufrecht Th.* Die Hymen des Rigveda. — 3. Aufl. — Berlin, 1955. — Bd. 1.
- ⁵² *Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. — Bern und München, 1959. — Bd. 1. — P. 716–717.
- ⁵³ *Vries J. de.* Alternordisches... — P. 390.
- ⁵⁴ *Rimantienė R.* Akmens amžius Lietuvoje. — V., 1984. — P. 5.
- ⁵⁵ Ten pat.
- ⁵⁶ *Покровский Ф. В.* Археологическая карта Гродненской губернии. — Вильна, 1895. — P. 13.
- ⁵⁷ *Покровский Ф. В.* Археологическая карта Ковенской губернии. — Вильна, 1899. — P. 39.

⁵⁸ Покровский Ф. В. Археологическая карта Гродненской губернии. – Вильна, 1895. – P. 21, 45.

⁵⁹ Buračas B. Lietuvos kaimo papročiai / Parengė A. Degutis, V. Jankauskas, V. Milius. – V., 1993. – P. 84.

⁶⁰ Vries J. de. Altgermanische Religionsgeschichte. – P. 127.

⁶¹ Покровский Ф. В. Археологическая карта Гродненской губернии. – P. 13; Покровский Ф. В. Археологическая карта Ковенской губернии. – P. 39.

PERKŪNAS, THE GOD OF THUNDER

NIJOLĖ LAURINKIENĖ

Summary

Perkūnas is one of the major gods of the ancient Lithuanians. In Lithuanian folklore he is presented as a mythical character possessing a human semblance. It is usually an elderly, but still strong and mighty, tall and red-bearded man. The characteristic features of Perkūnas are malice, resentment, vitality that define him as the god of storm and natural elements. The main realm sphere of Perkūnas is the sky, the heavens or, more precisely, the atmosphere.

Perkūnas is also characterized by some objects which he is closely related with. Peculiar attributes of Perkūnas' sphere are a mountain and an oak. On top of the mountain or by an oak rituals dedicated to Perkūnas used to be performed. The things that are at Perkūnas' disposal are a cart with harnessed horses or he-goats, a whip and a hatchet. The latter was believed to imply protectional, curative and sacred power.